

O‘ZBEKISTONDA ZAMONAVIY MUSIQA IJODIYOTINING RIVOJLANISHI

Elnoza Abdulkarimova,
JDPI o‘qituvchi

Annotatsiya: Maqolada buyuk kompozitor ijodining eng muhim qirralariga, uning o‘zbek professional musiqa madaniyatini rivojlantirish bilan bog‘liq jihatlariga to‘xtalish bilan, musiqa darslarida o‘quvchilarga bu boradagi bilim, tushuncha va eng muhim ma‘lumotlarni yetkazish orqali ularni badiiy – estetik madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslarini ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa ta‘limi, kompozitor, badiiy – estetik , opera, balet, milliy, mumtoz, professional kompozitor, professional musiqa, milliy san‘at, ma‘rifatparvar, orkestr, vokal – xor.

O‘zbek musiqa san‘ati juda uzoq va qadimiy ildizlariga hamda o‘zining rang-barang janrlari qadimiy tarixi va an‘analariga ega. Tarixiy manbalarning dalolat berishicha eramizdan oldingi davrlardayoq O‘rta Osiy xududida yashagan xalqlarning musiqa madaniyati, cholg‘ulari, ijrochilik yo‘l va an‘analari uzoq Sharq va Yevropa xalqlari madaniyatini shakllanishi va rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatib kelgan.

O‘rta Osiyoni zabt etgan yunonlar, arablar, forslar ajdodlarimizning san‘atini o‘z yurtlariga olib ketib joriy etishgan.

Tarixning keyingi bosqichlarida ayniqsa IX-X-asrlar, keyinchalik XIV – XV- asrlarda o‘zbek xalqi musiqa madaniyati yuksak cho‘qqilari zabt etdi. Lekin, zamonning zayli bilan shundan keyingi davrlarda (XVI-XIX) asrlar musiqa va san‘atimizning rivojlanishida turg‘unlik davri boshlandi. O‘zbek musiqa madaniyati asosan og‘zaki an‘anadagi, ijrochilik uslubi esa manodik shakldagi rivojlanish bilan cheklanib qolgan.

XIX-asrning ikkinchi yarimida Turkistonni Rossiya tomonidan bosib olinishi bilan musiqa madaniyatimizga Yevropa musiqasi ta'siri jarayoni boshlandi. Ayniqsa, XX-asrning 20-yillarida musiqa madaniyatimizga Yevropa musiqa uslubiga mansub janrlarni kirib kelishi va ommalashuvi juda ham tezlashib, lekin o'zgarishlar amalga oshirildi. Eng muhimi O'zbekistonda Yevropa musiqasiga xos bo'lgan ko'p ovozlilik professional musiqa janrlari xor, orkestr, musiqali drama, balet, musiqa san'atining eng murakkab janri bo'lmish opera, simfoniya kabi turlari kirib keldi. Bugungi kunda jahon xalqlari musiqa madaniyatiga keng kirib kelgan bu janrlarimiz o'zbek musiqa san'atini ham tasavvur qilish qiyin. Chunki, musiqa san'ati ham hamma jabhada bo'lgani kabi ma'naviy hayotda millatlar tajriba almashinuvining doimiy ravishda kengayishi bilan rivojlanib kelgan. Barcha millat va elatlar umumiy ko'p millatli umumbashariy madaniyatga o'z hissalarini qo'shib kelishgan. O'zbek musiqa madaniyatining taraqqiyoti ham barcha xalqlar san'ati uchun xarakterli bo'lgan bir - biridan o'rganish va bir-birini o'rganish jarayoni bilan bog'liqdir. Musiqa madaniyatining bir- birini boyitilishi va o'zaro ta'siri san'atning milliy o'ziga xos xususiyatlarini inkor etmaydi. Keyingi bir asrlik o'zbek xalqi madaniy rivojlanishi davri uzoq milliy musiqa madaniyatining tarixida juda ham katta ahamiyatga molik davr bo'ldi. O'zbekistonga jahon xalqlari musiqa madaniyatida e'tirof etilgan musiqa janrlari kirib keldi. Bu san'at turlari tarixan qisqa davrda juda tez va keng ko'lamda rivojlandi, shakllandi, yuksak darajaga yetdi.

Musiqa san'atining eng murakkab va muhim ahamiyatga molik turlari simfonik asarlari, opera, baletlarni yaratilishi O'zbekiston musiqa madaniyatini jahonda o'ziga xos o'ringa ega bo'lishini ko'rsatadi. Zamonaviy janrlardagi yaratilgan asarlarni mazmuni, mohiyati, musiqiy ohanglari zaminida o'zbek xalqining folklor musiqasi, mumtoz va jahon musiqalari xususiyatlari yetakchi ahamiyat kasb etganligini alohida ta'kidlash

o‘rinli bo‘ladi. O‘zbek xalq musiqasi zaminida opera qo‘shiqlari, romanslar, ariyalar, ariozalar, xor asarlari, simfoniyalar, kantata, aratoriya, xorovdlar, kamer – cholg‘u asarlari zamonaviy estrada qo‘shiqchiligiga mansub asarlar yaratildi, ularning ko‘plari respublikadan tashqarida ham katta shuhrat qozondi, chet el musiqashunoslari tomonidan yuksak baholandi. Zamonaviy opera va balet teatrini rivojlantirish O‘zbekistonda zamonaviy janrlarda ijod qiluvchi kompozitorlarni, musiqashunoslarni yetishtirish va ularga qulay imkoniyatlar yaratish bo‘yicha olib borilgan ishlar professional musiqa san’atining, demakki, kompozitorlik ijodiyotiga mansub musiqa san’atining tez suratlarda rivojlanishini ta’kidladi.

O‘zbek kompozitorlik madaniyatining boyish jarayoni ko‘p qirralidir. Masalan, o‘tgan asrda o‘zbek xalqining musiqa san’atida yuqorida ta’kidlab o‘tilgan janrlar bo‘yicha hozirgi kunda ham yuksak darajadagi asarlar yaratilmoqda.

Zamonaviy mavzu va janrlarda ijod qilayotgan o‘zbek bastakor va kompozitorlarning asarlari o‘zida milliy, mumtoz, xalq (folklor) va zamonaviy ko‘p ovozli san’atni mukammallashtiradi.

Kompozitorlik janrlar bo‘yicha musiqali drama dastlabki yetakchi janrga aylandi. O‘zbek musiqasiga zamonaviy musiqani kirib kelishi ilk bosqichida “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Gulsara” kabi musiqali dramalar yaratildi. Dastlab bu janrda V.A.Chenskiy ko‘p ovozlilik asosida duetlar, ikki ovozli xorlar, orkestr jo‘rligini kiritdi.

Qo‘shiqchilik janri esa xilma – xil vokal – xor ijrochiligiga xos yangi – yangi turlar bilan boyidi va bu jarayon hozirda ham muvaffaqiyatli kechmoqda.

O‘zbek kuylarini simfonik orkestr uchun moslashtirish tajribasi ham kompozitorlik ijodiyotining paydo bo‘lishi va taraqqiysi bilan bog‘liqdir.

1939-yilda o‘zbek davlat opera balet teatri o‘zbek va rus kompozitorlari musiqa ijrochilari ijodiy hamkorligini ta’minlab teatrning keyingi garmonik rivojida uyg‘unlik kashf etadi. Ushbu teatrning rivojlanish bosqichlari mobaynida juda ko‘plab o‘zbek kompozitorlari shakllandi. Teatr tarixi uzoq professional musiqa madaniyatining ko‘plab siymolari nomi bilan bog‘liqdir. Bular H. Nosirova, K. Zokirov, Sh. Yarashov, H. Ahmedova, A. A‘zimov, S. Benyashinov, R. Lauch, K. Davidov, R. Hidoyatova balet solistlari M. Turg‘unboeva, T. Izmailova, X. Kamilova, B. Qorieva dirijorlar B. Inoyatov, A. Abduqayumov, F. Shamsiddinov, D. Abdurahmonovalardir.

O‘zbek cholg‘u orkestiri ijrochiligining barcha bosqichlarida M. Qoriyoqubov nomidagi O‘zbekiston Davlat flarmoniyasi qoshidagi o‘zbek cholg‘u asboblari orkestiri markaziy o‘rin egallab keldi. Bu jamoada o‘zbek kompozitorlari, musiqachilari, dirijorlarining ko‘zga ko‘ringan namoyondalari faoliyat ko‘rsatib, o‘z ijodlarini amaliy ijrochilik bilan bog‘lab olib bordilar. M. Nasimov, F. Shamsuddinov, N. Halilov, D.Zokirov, M.Bafoev. M.Asharafiy, N.Olimovlar shular jumlasidandir. Vokal musiqasi yangi janr turlari bilan boyidi. Yakkaxon, xor, romanslar, romanslardan keyin jo‘rsiz xorlar (20 asr 50 yillarida) yirik vokal shakllari kantata, aratorya, syuta, vokal xorigrafik, sikllar yuzaga keldi. Bu yo‘nalishda Mutal Burxonov,

S. Yudakov, S.Barislov, A.Berlin, X.Izomof, S.Boboev, A.Muhammedov, Sh. Ramazonov, F.Nazarov, T.Jalilov, D.Zokirov, M.Vafoev, kabilar ajoyib asarlar yaratdilar. Bu yo‘nalishda o‘zbek romanslarini yuksak namunalari yaratildi. D.Zokirovning “Ko‘rmadim”, M.Burxonovning “Bir tabassum qilmading”, “Ishqida”, S.Boboevning “Qalb”, I.Akborovning “Yulduz” romanslarini alohida ta’kidlab o‘tish o‘rinlidir.

O‘zbek milliy xor ijrochiligi xususan, akapella janri bo‘yicha ilk ijod namunalari M.Burxonovning nomi bilan bog‘liqdir. Uning 1952- yilda

yaratgan, ya'ni jo'rsiz xor uchun qayta ishlagan oltita xalq qo'shig'i o'sha davrda respublikadan tashqaridan ham katta shuhrat qozondi.

Xullas O'zbekistonda kompozitorlik ijodiyotining paydo bo'lishi, rivojlanishi va bugungi kundagi taraqqiyoti hozirgi vaqtdagi umummilliy musiqa madaniyatimizni shakllanishiga sabab bo'ldi. Bu esa o'zbek ijodkorlarining o'z navbatida jahon musiqa madaniyatining eng ilg'or ommaviy, xalqchil shakllarini ijodiy o'zlashtirib ularning yutuqlaridan ilhomlanib yangi-yangi asarlar yaratishlariga zamin tayyorladi. Bugungi kunda umuman madaniy XIX-asrning ikkinchi yarmida Turkison o'lkasi rus chorizimi tomonidan bosib olingach, ilg'or ma'rifatparvar va san'at sohasida ilmiy ekspeditsiyalar bilan shug'ullanuvchi musiqashunoslar, olimlar va bu yerga turli sabablar bilan ko'chib kelgan harbiy va davlat xizmatchilaridan iborat xalk vakillari bilan birga O'rta Osiyoga Yevropa musiqa madaniyatiga xos bo'lgan yo'nalishlar, janrlar kirib kela boshladi. Bu jarayon 20-asr 20 - yillarida "yangicha madaniyat qurish" shiori ostida yanada jadallashdi.

Moskva Leningrad kabi yirik madaniy markazlarda professional kompozitorlar o'qituvchi – olimlar kela boshladi. 1918- yili tashkil qilingan Turkiston xalq dorulfununi tarkibida Turkiston Xalq konservatoriyasini vujudga kelishi hozirgi zamonaviy nota yozuvida aoslangan musiqa madaniyatini yo'lga qo'yishda katta ahmiyatga molik voqea bo'ldi. Bu davrda o'zbek professional musiqasi mavjud emasdi. Uni yaratish uchun birinchi navbatda nota yozuvi, hozirgi kunda professional musiqani mohiyatini belgilovchi musiqa nazariyasi, garmoniyasi, polefoniya bilan maxsus ma'lumotlarga ega bo'lgan mutaxassis kadrlarni yetkazish, o'zbek xalq musiqasini umumiy jihatdan o'rganish va uni targ'ib qilish asosida milliy san'at negizida kompozitorlik janrlarida milliy asarlar yozish va ijrosini yo'lga qo'yish lozim edi. Ijtimoiy turmush va ma'naviy – ma'rifiy hayot tarzi o'zbek namoyondalarini zamonga moslashish orqali Yevropa

musiqasi motivlarida asarlar sabab bo'ldi. Albatta buning o'z davr qolaversa hozirgi kun musiqa madaniyatimiz tamal toshini quyida progressiv tomonlari va ahamiyati katta bo'ldi. 20-yillarda M. Xarratov "Kolxoz marshi" qo'shig'ini, T.Jalilov yaratgan "Signal" qo'shiqlari tom ma'noda musiqa san'atimizda yangicha uslubni na'munalari bo'ldi. 1920 yilda Toshkentda hozirgi musiqa o'qitish tizimiga asoslangan musiqa texnikumi tashkil etiladi. Sh.Shoumarov, A.Vahobov, aka –uka Risqi va Yunus Rajabiyilar, I.Ikromov, P. Rahimov, F.Sodiqovlar shu o'quv yurtida o'qitib taniqli bastakor kompozitor musiqachilar bo'lib yetishdilar. Albatta hamma xalqlarda hatto Yevropada ham har bir xalqning milliy musiqasi professional musiqasini poydevori bo'lib hisoblanadi. Chunki tarixiy ildizlaridan uzilib qolgan sanat xalk qalbidan joy ololmasligi o'z - o'zidan ravshandir.

1928-yilda Samarqandda musiqa xoreografiya ilmiy tadqiqot instituti tashkil etildi. U yerda dastlabki o'zbek professional kompozitorlarini butun bir avlodi Yunus Rajabiy, M.Burxonov, T.Sodiqov, T.Jalilov, I.Ikromov kabilar tahsil olishdi. Republikamizning hamma viloyatlarida yangicha uslubdagi konsert brigadalari, havaskorlik ansambllari tashkil etila boshladi. O'zbeksitonda dastlabki musiqali spektakllar (Bog'bon qiz va Halima) paydo bo'ldi, Samarqandda H.A.Rasulov, Xorazmda Mayusuf Xarratov, Sheroziy, Andijonda, T.Jalilov, Qo'qonda A.Ismoilov, Buxoroda Otajalol Nosirov, Lievi Boboxonov, domla Halim Ibodov, Toshkentda Yu.Rajabiy, I.Akbarov kabi xalq musiqasining yetuk namoyondalari kuy va qo'shiqlar yaratish bilan shug'ulladilar. Musiqa havaskorligida xor, duxovoy orkestr, musiqali dramalarga yozilgan ariya kabi janrlar jadal rivojlandi. Bu davrda ayniqsa duxovoy orkestrlarni mavqei juda ham baland bo'lgan. Duxovoy orkestrlar repertuarida Betxoven simfoniyalari Vagner va Veberning uvertyuralari, Chaykovskiyning opera va baletlari Rutenieteyn va Maynberning operalaridan parchalar ijro etilgan. O'zbek

qo'shiqchilaridan Muhiddan Qori Yoqubov birinchi bo'lib pianino jo'rligida Yevropacha uslubda qo'shiqlar ayta boshlagan. Ijrochilik mahorati yuksak baholangan Qori Yoqubov 1925- yilda Parijga boradi va Jahon demokratik san'at ko'rgazmasi konsertlarda qatnashadi.

1938-yillarda O'zbekiston davlat Filarmoniyasi tuzildi. Filarmoniya tarkibida xalq cholg'u orkestri tashkil etilib, unga T.Jalilov rahbarlik qiladi. N.Meronovbu orkestrda ko'p ovozli ijrochilikni kiritdi, Petrosean esa xalq cholg'u asboblarini nota ijrochiligiga mos yarim tonlikda tuzish bo'yicha katta ishlarni amalga oshirdi. 1918-yil 1-sentabri O'zbekitonda opera san'ati tashkil topgan kun hisoblanadi. O'sha kuni xalq konservatoriyasi Dargomesiskiyning "Rusalka" operasini qo'yadi. Teatr bir oz vaqtdan so'ng "Nepon Rizin" operasini qo'yadi. 1929-yilda o'zbek musiqali teatri tashkil etilib, u teatr musiqa madaniyatining Yevropa uslublari va shakllarini o'zlashtira boshlagach haqiqiy professional talablarga javob beradigan dastlabki "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun" musiqali dramalari yuzaga keladi. Albatta bu spektakllarni ijodiy yutug'ini mutaxassis kadrlar, ya'ni professional tayyorgarlikka ega bo'lgan ijrochilar belgilar edi. Shu sababli 1934-yili Moskva davlat studiyasi qoshida o'zbek studiyasi tashkil qilindi. Bu studiyada dastlab M. Ashrafiy, B. Inoyatov, M. Nielov, A. Hoshimov, F. Mamasiddiqov, S.Samandarov, G'.Abdurahmonov, H.Nosirovalar tahsil olishib qaytishdi va O'zbekistonda musiqali teatr san'ati rivojlanishiga munosib hissa qo'shdilar. Musiqali darammadan operaga o'tish ancha murakkab ijodiy va sotsial ijtimoiy sharoitlarda kechdi. 1940-yili "Layli va Majnun" spektakli musiqali dramadan operaga aylantirildi.

1934-yilda Toshkentda oliy musiqa maktabi ochildi va ular oradan 2 yil o'tgach Toshkent Davlat Konservatoriyasiga aylantirildi. Xuddi shu paytgacha musiqa ta'limining uch bosqichli davri: boshlang'ich musiqa maktabi, o'rta musiqa texnikumi va oliy konsevatoriya tashkil bo'ldi.

Toshkent Davlat konservatoriyasi Oliy ma'lumotli musiqachi kadrlar tayyorladi va bunda asosiy e'tibori milliy kadrlar yetishtirishga qaratildi. Toshkenda Moskva va Leningard hamda markaziy musiqa markazlaridan B.B.Nadejdin, G.A.Miliev, B.A.Qo'mermon kabi iste'dodli kompozitorlar kelishda.

Konservatoriyaning shakllanishi bilan unda vokal qo'shiqchilik xor dirijorligi xalq cholg'u asboblari orkestiri musiqa nazariyasi va tarixi yo'nalishlari ochildi. 1939-yilning iyunida M.Ashrafiy va S. Vaselenkoning "Bo'ron" operasi qo'yilishi o'zbek musiqasi hayotida katta voqea bo'ldi. Shu paytgacha o'zbek bastakorlar va kompozitorlik zamonaviy musiqa ijodiyotining kichik pessa, qo'shiq, cholg'u kuylari, musiqali drama janrlarida ijod qilib kelishayotgan edilar. Bo'ron operasining yaratilishi O'zbekistonda yangicha an'ana va shakldagi hozirda jahon musiqa san'ati sifatida deyarli barcha rivojlangan madaniyatidan mustahkam o'rin olgan professional musiqa janrlarini yaratilishi hozir kompozitorlarni yetishib chiqayotganligidan dalolat berar edi. Bu o'sha davr uchun juda katta madaniy voqea edi. Ana shundan yetuk o'zbek kompozitorlari zamonaviy musiqaning barcha janrlarida ajoyib asarlarini yarata boshladilar. T.Sodiqov. A.Kozlovskiy hamrohligida "Davron ota" drammasini M.Burxonov bilan "O'zbekiston qilichi" musiqali drammasini yaratdi. I.Akbarov, M.Burxonov, T.Sodiqovning ko'plab vokal – xor asarlari, S.Vaselenko, M.Livievning, T.Mushelning ko'plab romanslari, uvertyuralari, S.Yudakovning mashhur qo'shiqlari kantatalari yaratilgan.

Hozirgi paytda O'zbekistonda milliy opera san'ati tashkil topgan va unga S.Vaselenko va Ashrafiyning "Bo'ron", T. Jalilovning va Brokinning "Tohir va Zuhra", T.Sodiqov va R.M.Glernerning "Gulsara", V.Uспенiskiy va G.Meshelning "Farhod va Shirin", T.Sodiqov va V. Zetmanning "Zaynab va Omon", S.Yudakovning "Maysaraning ishi", M. Ashrafiyning "Dilorom",

I.Hamroevning “Oy jamol” va o‘tgan asrning ikkinchi yarmida o‘zbek kompozitorlarining keyingi avlodiga mansub iste’dodli yosh kompozitorlari tomonidan yaratilgan o‘nlab operalar, baletlar va simfonik asarlar kiradi.

O‘zbek opera san’atining yaratilishi esa o‘zbek xalqi milliy musiqa madaniyati jahon xalqlari madaniyati darajasida rivojlanayotganligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch. –T.: Ma’naviyat, 2008. -176 b.

2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T., O‘zbekiston, 2017. – 488 b.

3. Umumta’lim maktablarida musiqa ta’limi va tarbiyasi Konsepsiyasi. –T.: -XTB, 1995 y.

4. Umumiy o‘rta ta’limning Davlat Ta’lim Standarti va o‘quv dasturi. T.: Ta’lim taraqqiyoti, 6-7 maxsus sonlari, 1999- y.

5. Abdukarimova E.I. Preparation of future music teachers for their professional activities through uzbek classical music// European Journal of Research and Reflection in Education Sciences. Research learning.- Volume: 7 Number: 6 Issue: 2056-5852 Publication Year: 2019. www. Scopus.com

6. Abdukarimova E.I. Texnologik loyihalash-musiqa mashg‘ulotlarida samarali ta’lim // “Ilim ham jamiyat” jurnal. -Nukus davlat pedagogika instituti, 2019, 1-son, -B 61-63.

7. Abdukarimova E.I. Oliy Pedagogik ta’limda bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini mumtoz musiqa vositasida amaliy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish. Xalq ta’limi. jurnal-T.: 2021. -№3, - B. 82-84.

8. <https://art.jspi.uz/index.php/art/article/view/3541/2454>

9. <https://art.jspi.uz/index.php/art/article/view/288>

10. <https://art.jspi.uz/index.php/art/article/view/1660>